

مقاله پژوهشی: الگوی امنیت اقتصادی از منظر قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

حسن سبحانی^۱، سیدمحمد میرمحمدی^۲ و مقداد نیلی^۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۱۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۲۶

چکیده

دستیابی به امنیت اقتصادی، هدف اولیه نظام‌های اقتصادی و به تبع آن، نظام‌های سیاسی است. مهم‌ترین سندی که می‌توان براساس آن نوع نگرش نظام‌های سیاسی به تأمین امنیت اقتصادی را مطالعه کرد، قانون اساسی است. هدف پژوهش حاضر بررسی ارائه الگویی نظام‌مند و منسجم از مقوله امنیت اقتصادی از منظر قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران می‌باشد. قانون اساسی مجموعه بایسته‌ها، نواهی، توصیه‌ها، چارچوب‌ها، ساختارها، جهت‌گیری‌ها و سایر مواردی است که ذیل مفهوم مرکب امنیت اقتصادی از اصول مصرح قانون اساسی قابل برداشت است. متن حاضر با بهره‌گیری از روش تحلیل محتوا به تحلیل اصول قانون اساسی پرداخته و تبیین الگوی نظری مقاله را بررسی می‌نماید. در نهایت سه مقوله اصلی دگرین، اصول اهداف‌ساز و اصول ساختاربخش استخراج گردید. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد قانون اساسی امنیت اقتصادی را یک مفهوم ممزوج، مرکب، مدرج و چندلایه می‌بیند که هم از زاویه تأثیرگذاری نظام امنیتی بر اقتصاد و هم از زاویه اثرگذاری نظام اقتصادی بر مؤلفه‌های امنیت ملی قابل بررسی است. بنابراین امنیت اقتصادی با محوریت تنظیم عدالانه فعالیت‌های اقتصادی دو لایه عمده دارد: تأمین تاب‌آوری، اقتدار و استقلال اقتصادی در خارج و رضایت اجتماعی و رفاه عمومی در داخل.

کلیدواژه‌ها: قانون اساسی، امنیت اقتصادی، عدالت، تاب‌آوری، رضایت اجتماعی.

sobhanihs@ut.ac.ir

mirmohammadi2005@gmail.com

nili1360@gmail.com

۱. استاد گروه علوم اقتصادی دانشگاه تهران، رایانه:

۲. عضو هیئت علمی دانشگاه پیام‌نور تهران، رایانه:

۳. دانشجوی مقطع دکتری دانشگاه عالی دفاع ملی (نویسنده مسئول)، رایانه:

مقدمه و بیان مسئله

پرداختن به موضوع امنیت اقتصادی به عنوان یک لایه از مفهوم گسترده، عمیق، مرکب و پیچیده امنیت، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، چرا که در عرصه جهانی و روابط بین-الملل، اقتصاد به عنوان مهمترین عرصه رقابت، همکاری و تنازع بین ملت‌ها و دولت‌ها مطرح است و قدرت‌های جهانی از این ابزار برای گسترش حوزه نفوذ خود یا جلوگیری از گرایش ملت‌ها به ایدئولوژی رقیب به عنوان ابزار اعمال تنبیه یا حمایت از سیاست‌های مطلوب در عرصه بین‌الملل بهره می‌برند. این واقعیت موجب شد تا دانش‌پژوهان و سیاست‌گذاران، انگیزه‌های علمی لازم را جهت کشف و پیش‌بینی رابطه اقتصاد بر امنیت و همچنین وارد نمودن موضوعات اقتصادی در راهبردهای امنیتی پیدا کنند. بنابراین تحولات اقتصادی عصر حاضر، نه تنها ابزارهای رسیدن به امنیت، بلکه اساساً مفهوم امنیت ملی را هم دستخوش تحول کرده است.

بررسی‌ها نشان می‌دهد که روح حاکم بر هر نظام اقتصادی، فرهنگی و سیاسی را می‌توان در قانون اساسی کشف کرد که تعیین‌کننده جهت‌گیری هر کشور است. از این‌رو، بهترین خط‌مشی و سیاست مربوط به تأمین امنیت اقتصادی را قانون اساسی ترسیم می‌کند. با عنایت به شاخص‌های امنیت اقتصادی و اهمیت ویژه قانون اساسی در تعیین این شاخص‌ها، مقاله حاضر به بررسی شاخص‌های امنیت اقتصادی از منظر قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران می‌پردازد. قانون اساسی، به عنوان عالی‌ترین سند حقوقی یک کشور و راهنمایی برای تنظیم قوانین دیگر، شیوه‌نگرش و جهت‌گیری نظام‌های سیاسی به موضوع امنیت اقتصادی را مشخص می‌کند؛ به گونه‌ای که می‌توان اصول، اهداف، چارچوب‌ها، جهت‌گیری‌ها و ساختارهای کلان مربوط به امنیت اقتصادی را در قانون اساسی دنبال کرد.

از اصول مهم قانون اساسی که به امنیت اقتصادی می‌پردازد، می‌توان به اصل بیستم، بندهای ۹ و ۱۲ اصل سوم قانون اساسی اشاره کرد که با الهام از آن‌ها، زمینه‌های تحقق امنیت اقتصادی در قالب ساختار و برنامه‌های عدالت اقتصادی فراهم شده است. در اصل

۲۹، برخورداری از تأمین اجتماعی، بیمه همگانی، خدمات و حمایت‌های مالی برای یکایک افراد کشور تضمین و در اصل ۲۸، رعایت نیاز جامعه به مشاغل گوناگون برای همه افراد، امکان اشتغال به کار و شرایط مساوی برای احراز مشاغل توسط دولت پیش‌بینی شده است. همچنین در اصل ۴۳، تأمین نیازهای اساسی، فراهم کردن شرایط و امکانات کار برای همه به‌منظور اشتغال کامل، تنظیم برنامه اقتصادی کشور، رعایت آزادی انتخاب شغل، منع اضرار به غیر و انحصار، احتکار، ربا و دیگر معاملات باطل و حرام مورد تأکید قرار گرفته و در اصل ۴۸، عدم تبعیض در بهره‌برداری از منابع طبیعی و استفاده از درآمدهای ملی در سطح استان‌ها و توزیع فعالیت‌های اقتصادی میان استان‌ها و مناطق مختلف کشور مطرح شده است که همگی معطوف به امنیت اقتصادی می‌باشند. همچنین بندهای ۵ و ۱۳ اصل سوم و اصول ۴۳، ۵۲ و ۵۳ مربوط به استقلال اقتصادی و جلوگیری از سلطه بیگانگان هستند و اصول ۴۳، ۴۴ و ۴۸ معطوف به رشد و توسعه اقتصادی‌اند که در سایه امنیت اقتصادی امکان‌پذیر می‌باشند.

«سؤال اصلی» پژوهش آن است که؛ الگوی امنیت اقتصادی از منظر قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران چیست؟ در راستای پاسخ به این سؤال، فقدان الگویی بومی، مدون و راهبردی در حوزه امنیت اقتصادی بر اساس قانون اساسی دغدغه اصلی محقق در انجام این پژوهش می‌باشد. بنابراین، «هدف» مقاله حاضر بررسی رویکرد قانون اساسی به مقوله امنیت اقتصادی با چارچوب‌ها و رویکردهای نو و انتقادی است و به دنبال ارائه الگوی راهبردی به عنوان نمونه‌ای ذهنی و انسجام‌یافته از اجزا و عناصر تشکیل‌دهنده قانون اساسی و چگونگی روابط آن اجزا با یکدیگر می‌باشد.

اهمیت و ضرورت تحقیق

بررسی موضوع امنیت اقتصادی به‌عنوان یک لایه از مفهوم مرکب و پیچیده، از اهمیت و ضرورت ویژه‌ای دارد؛ اهمیت و ضرورت تحقیق حاضر به شرح زیر است:

الف) اهمیت تحقیق

۱- تقویت روحیه اعتماد به نفس ملی با ارائه الگوی راهبردی بومی؛ ۲- رفع موانع انسجام در امنیت اقتصادی با استخراج الگوی جامع و کاربردی؛ ۳- ایجاد وفاق نظری و اجماع کلی در امنیت اقتصادی و ایستادگی و پایداری بر اصول و تبعیت حرفه‌ای از آن

ب) ضرورت تحقیق

۱- بیم در دام الگوهای غیروبومی افتادن در امنیت اقتصادی کشور؛ ۲- خلأ پژوهشی در حوزه امنیت اقتصادی بر مبنای قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران؛ ۳- ضرورت ارائه الگوی راهبردی مرتبط با فعالیت‌های سه‌گانه: دکترین، هدف‌گذاری و سیاست‌گذاری براساس قانون اساسی.

۱. مبانی نظری

پیشینه تحقیق

در رابطه با موضوع حاضر، کتاب، مقاله و رساله‌های دکتری مرتبط به شرح زیر مورد بررسی و پژوهش قرار گرفته است.

جدول ۱: پیشینه تحقیق

عنوان رساله	بررسی عقلانیت در اقتصاد اسلامی و تأثیر آن بر امنیت اقتصادی
مشخصات نویسنده، سال	زینب شوریده‌بخت (۱۳۸۹)، دانشگاه فردوسی مشهد
سؤال تحقیق	عقلانیت تعریف شده در اقتصاد اسلامی چه تأثیری بر امنیت اقتصادی دارد؟
روش تحقیق	کتابخانه‌ای

نتایج تحقیق	سه عامل مؤثر بر امنیت اقتصادی عبارتند از انسان، دولت‌ها، و نهادها. بر این اساس انسان خود می‌تواند عامل تهدیدکننده امنیت باشد و اکثر تهدیدات که متوجه انسان است ناشی از زندگی اجتماعی وی با سایر انسان‌هاست. از طرفی خود دولت‌ها نیز در صورتی که پا را فراتر از حدود خود بگذارد، می‌تواند تهدیدکننده امنیت اقتصادی بخش خصوصی باشد و نهادها نیز از طریق ایجاد یک ساختار با ثبات برای کنش‌های متقابل انسانی می‌توانند عدم اطمینان را کاهش داده و بر امنیت تأثیرگذار باشند. لذا نهادها بایستی از سه ویژگی نمایندگی، تعهد و هماهنگ‌سازی برخوردار باشند تا بتوانند امنیت اقتصادی جوامع را تأمین کنند.
عنوان مقاله	ثبات و امنیت اقتصادی؛ پرتویی از اقتصاد مقاومتی
نویسنده مقاله	محمدجمال خلیلیان اشکذری، محمدحسین دوستی
تاریخ و محل ارائه مقاله	نشریه معرفت، سال بیست و هفتم دی ۱۳۹۷، شماره ۲۵۳، «ویژه اقتصاد»
سوال مقاله	از دیدگاه اقتصاد مقاومتی، چه عواملی باعث آسیب پذیری اقتصاد کشور از جهت ثبات و امنیت آن می‌شود؟ و چگونه می‌توان آسیب‌پذیری مذکور را کاهش داد؟
نتایج مقاله	گسترش فرهنگ و سبک زندگی اقتصادی مبتنی بر مصرف‌گرایی، تولید غیرنافع و همچنین بی‌توجهی به حقوق فقرا در اموال اغنیا، موجب آسیب‌پذیری اقتصاد جامعه از جهت ثبات و امنیت می‌شود. در مقابل، رواج سبک زندگی اقتصادی اسلامی، اصلاح قوانین و اصلاح ساختارهای اقتصادی، موجب تحکیم امنیت و ثبات اقتصادی می‌شود.
عنوان مقاله	طراحی الگوی سنجش امنیت اقتصادی کشور
نویسنده مقاله	مصطفی رشیدی، علی ردادی، سعیدرضا مقدم‌فر
تاریخ و محل ارائه مقاله	نشریه مطالعات راهبردی بسیج، سال هجدهم، پاییز ۱۳۹۴، شماره ۶۸

سؤال مقاله	امنیت اقتصادی نیازمند چه نوع رصد و کنترلی است تا سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان ملی بتوانند تصور درست و به هنگامی از شرایط کشور داشته باشند؟
نتایج مقاله	در مجموع ۲۵ متغیر بر ایجاد امنیت اقتصادی در کشور موثرند که این متغیرها را می‌توان ذیل ۷ مقوله دسته بندی نمود که عبارتند از: بخش پولی، بخش تامین کالای اساسی، تجارت خارجی، خط‌مشی بازار، عملکرد اقتصادی، نیروی انسانی، و شرایط مساعد محیط اقتصادی. در نهایت با تعیین وزن هر یک از متغیرها و نیز وزن هر یک از مقوله‌ها در ایجاد امنیت اقتصادی، مدل نهایی سنجش امنیت اقتصادی کشور به دست آمده است.
عنوان مقاله	جایگاه امنیت اقتصادی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران
نویسنده مقاله	محسن عزیزی و سید مهدی فاطمی
تاریخ و محل ارائه مقاله	سپهر سیاست، تیر ۱۴۰۱، دوره ۹، شماره ۳۲
سوال مقاله	سازوکارهای امنیت اقتصادی در قانون اساسی جمهوری اسلامی چه جایگاهی دارد؟
نتایج مقاله	سازوکارهای اقتصادی و امنیتی در قانون اساسی جمهوری اسلامی کاملاً با چارچوب‌ها و موازین نوین امنیت اقتصادی مطابق است و نشان‌دهنده خودآگاهی قانون‌گذار به ویژگی‌های جامعه نمونه اسلامی دارد و در اصول متعددی به امنیت اقتصادی و شاخص‌های آن به صراحت اشاره کرده است. مهم‌ترین اصلی که در قانون اساسی به امنیت اقتصادی اشاره دارد، اصل ۴۳ قانون اساسی می‌باشد.

در هیچ یک از مقالات و پژوهش‌های عنوان شده (به جز یک مورد) مفهوم امنیت اقتصادی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مورد بررسی قرار نگرفته است. علاوه بر این، پژوهش انجام شده در این حوزه نیز به لحاظ روشی (روش توصیفی-تحلیلی) و ساختار بحث (فقدان ارائه الگوی مفهومی) با رویکرد پژوهش حاضر به کلی متفاوت است. پژوهش‌ها و مقالات ارائه شده در زمینه امنیت اقتصادی اغلب در دو حوزه انجام شده است. بخشی از آن‌ها بر مفهوم‌سازی برای کشف ابعاد این مفهوم پیچیده و برخی تلاش

برای شاخص‌سازی جهت اندازه‌گیری آن با هدف مقایسه وضعیت امنیت اقتصادی هر کشور با سایر کشورها و همچنین ارزیابی میزان تأثیر سیاست‌گذاری‌های اقتصادی در هر کشور می‌باشد. در تحقیق پیش‌رو تلاش گردیده است با مبنا قراردادن قانون اساسی جمهوری اسلامی، مفهوم امنیت اقتصادی مورد بررسی قرار گیرد؛ این موضوع، مهم‌ترین وجه افتراق پیشینه‌های تحقیق با پژوهش حاضر است.

ادبیات موضوع

این بخش، ابتدا مفهوم امنیت اقتصادی را تعریف و سپس امنیت اقتصادی را از دیدگاه مکتب انتقادی مورد بررسی قرار خواهد داد.

الف- مفهوم امنیت اقتصادی

امنیت اقتصادی به‌لحاظ لغوی، مرکب از دو واژه امنیت و اقتصاد و به‌معنی امنیت سالم و بی‌خطر، رهایی از اضطراب، آزاد بودن از شک یا ابهام، ترس و خطر و اطمینان داشتن آمده است. در طول قرن بیستم و اوایل قرن بیست و یکم، مجموعه‌ای از تعاریف برای امنیت اقتصادی ایجاد شده است. امنیت شامل حمایت از ضروریات اساسی، منابع فیزیولوژیکی، اجتماعی، اقتصادی، معنوی و موقعیتی، فناوری‌ها، اطلاعات و ایده‌آل‌های اخلاقی موردنیاز برای فعالیت حیاتی و رونق جامعه است. عنصر اقتصادی امنیت ملی، در رویکردهای مدرن امنیتی مرجع است یا مرجعیت دارد. مارک روپرت در «نظریه روابط بین الملل» امنیت اقتصادی فرد را به عنوان «درآمد پایدار و سایر منابع به‌منظور حفظ سطح زندگی در زمان حال و آینده قابل پیش‌بینی» تعریف می‌کند که به‌معنای: پرداخت بدهی مداوم، جریان پول نقد قابل پیش‌بینی، استفاده کارآمد از سرمایه انسانی است. امنیت اقتصادی در تعریفی دیگر؛ داشتن یک وضعیت منابع پایدار مالی که امکان نگهداری مداوم استاندارد زندگی فرد را در حال حاضر و در آینده نزدیک فراهم می‌آورد، است. از دید مبتکران مکتب کپنهاک، به‌طورکلی «امنیت بحثی کلی درباره پیگیری رهایی از تهدید است.» (بوزان، ۱۳۹۲: ۳۳).

در یک نگاه کلان، امنیت اقتصادی فضایی است برآمده از یک نظام متشکل از نهادهای کارآمد مالی، قضایی و اداری، سیاست‌گذاری‌های مناسب، باثبات و قابل اعتماد، قانون-گذاری شفاف و بجا از سوی حکومت که فضای مناسب را برای فعالان اقتصادی فراهم می‌سازد. امنیت اقتصادی را می‌توان مجموعه‌ای به هم پیوسته از متغیرها و عوامل اقتصادی برشمرد که ماهیتی اقتصادی دارند، اما تأثیرگذاری و تاثیرپذیری آن‌ها به حیطه اقتصادی محدود نمی‌شود و حوزه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و نظامی را نیز در برمی‌گیرد (عامری، ذوالفقاری و پورمنافی، ۱۴۰۲: ۱۳۴).

ب- امنیت اقتصادی از دیدگاه مکتب انتقادی

مفهوم امنیت در نظریه‌های مختلفی مانند واقع‌گرایی، لیبرالیسم، نظریه بازی‌ها، رویکرد صلح و رویکرد انتقادی مورد بررسی قرار گرفته است. به‌طور کلی، در بررسی رویکردهای مختلف نظری می‌توان دو مکتب رایج را در مورد امنیت تشخیص داد که هر یک از آن‌ها نقطه عزیمت کاملاً متفاوتی با دیگری دارد؛ مکتب نخست، امنیت را مترداف با انباشت قدرت می‌داند. از این دیدگاه، امنیت یک کالا شناخته می‌شود. در این نگاه، انباشت قدرت، راه رسیدن به امنیت قلمداد می‌شود؛ بازیگران هر چه قدرت (به‌ویژه قدرت نظامی) بیشتری گرد آورند امنیت بیشتری خواهند داشت. تلقی قدرت بیشتر به مثابه امنیت بیشتر، رویکرد سنتی (رئالیستی) نسبت به امنیت است (اسماعیل‌نیا و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۳۳). در مجموع، سه مؤلفه اصلی این رهیافت عبارتند از: تأکید بر تهدید نظامی و نیاز به واکنش سریع، تأکید بر حفظ وضع موجود و محوریت دولت (کدخدایی و عسکری حصن، ۱۳۹۸: ۵۲).

مکتب دوم این اندیشه را که امنیت نتیجه قدرت است به چالش می‌کشد و از ماهیت مرکب، مدرج و درهم‌رفته امنیت دفاع می‌کند که قابلیت بهتر یا بدتر شدن دارد؛ به‌طوری که در حد نهایی خود می‌تواند به پایداری نظام سیاسی یا فروپاشی و انقلاب منجر شود. از این دیدگاه، امنیت نه یک کالا، بلکه رابطه‌ای میان بازیگران مختلف شناخته می‌شود. از این روابط می‌توان دو تلقی داشت: تلقی سلبی (امنیت به نبود چیزی تهدیدکننده باز می‌گردد) یا تلقی ایجابی (امنیت متضمن پدیده‌هایی است که توانایی ایجاد می‌کنند و امور را

امکان‌پذیر می‌سازند). خلاصه آن‌که در رویکرد انتقادی قدرت به‌تنهایی عامل تعیین‌کننده امنیت نیست و فقدان عوامل تهدیدکننده و وجود بستر لازم برای ایجاد و ظهور پتانسیل‌ها و توانایی‌ها از مظاهر امنیت تلقی می‌شود (اسماعیل‌نیا و وصفی‌اسفستانی، ۱۳۹۵: ۸۶).

جدول ۲: رویکردهای مختلف امنیت، مفهوم و شاخص‌های اندازه‌گیری (همان: ۱۳۴)

رویکردهای امنیتی	مفهوم	شاخص‌های اندازه‌گیری
رتالیستی	قدرت بیشتر به‌مثابه امنیت بیشتر	- قدرت تسلیحاتی - مخارج نظامی - تعداد پرسنل نظامی - و...
انتقادی	- نبود عوامل تهدیدکننده - وجود بستر برای ایجاد و ظهور پتانسیل‌ها و توانایی‌ها	- شاخص شکنندگی دولت‌ها - شاخص احساس فساد - هزینه‌های خشونت - و ...

باتوجه به توضیحات فوق، مقاله حاضر مقوله امنیت اقتصادی را از دیدگاه رویکرد انتقادی مورد بررسی قرار می‌دهد. براساس این رویکرد، تحلیل مفهوم امنیت در جهان امروز کار پیچیده‌ای است که علاوه بر بعد نظامی، دربرگیرنده جنبه‌های فرهنگی، اقتصادی، محیط‌زیستی و غیره است (ماندل، ۱۳۸۷: ۴۷). در این نگاه، مقوله اقتصاد صرفاً پشتیبان قدرت سخت نیست، بلکه زمینه تأمین رضایت عمومی و رفاه ملی را نیز فراهم می‌سازد. ازاین‌روی، از نظر رابرت ماندل امنیت اقتصادی عبارت است از: «میزان حفظ و ارتقای شیوه زندگی مردم یک جامعه از طریق تأمین کالاها و خدمات، هم از مجرای عملکرد داخلی و هم حضور در بازارهای بین‌المللی» (همان: ۱۰۷).

بر مبنای رویکرد حاضر، امنیت اقتصادی یک موضوع مرکب، ممزوج و به‌هم‌پیوسته است که به‌لحاظ انضمامی امکان جداسازی و تفکیک عناصر آن وجود ندارد، اما در مقام تحلیل و به‌لحاظ انتزاعی این تفکیک و ساده‌سازی لازم و حتی اجتناب‌ناپذیر است. به‌طور کلی می‌توان دو لایه برای تحلیل امنیت اقتصادی از دیدگاه رویکرد انتقادی مشخص کرد: الف) اثرگذاری نظام سیاسی بر امنیت اقتصادی؛ ب) اثرگذاری نظام اقتصادی بر مقوله امنیت ملی.

الف) اثرگذاری نظام سیاسی بر امنیت نظام اقتصادی

اثرگذاری نظام سیاسی بر امنیت اقتصادی را می‌توان در دو ساحت مختلف مورد توجه قرار داد: ۱. تأثیر نظام امنیتی بر اقتصاد؛ ۲. سازوکارهای اقتصادی نظام سیاسی برای تأمین امنیت اقتصادی. در ادامه، به اختصار، این دو ساحت مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۱) **تأثیر نظام امنیتی بر اقتصاد؛** امنیت سخت‌افزاری لازمه امنیت اقتصادی است؛ به همین جهت، نظام سیاسی هر کشور، متولی تأمین امنیت است؛ به گونه‌ای که حاکمیت درجات مختلفی از امنیت را تأمین می‌کند تا آحاد جامعه نقش‌های مختلف اقتصادی خود را (در مقام تولید، توزیع یا مصرف) با آسودگی خاطر انجام دهند. در این میان، حتی نظریه‌های دولت حداقل (دولت نگهبان شب) نیز نقش امنیت‌ساز نظام سیاسی برای دفاع از نظم، دفاع از کشور، حفاظت از شهروندان در برابر سرقت، خشونت و تهاجم را به رسمیت می‌شناسند و برای نهادهایی نظیر دستگاه‌های نظامی، انتظامی و دادگاه‌ها مشروعیت قائل هستند.

سازوکارهای سخت‌افزاری حاکمیت برای تأمین امنیت شامل تأمین امنیت مرزی، هوایی، شهری، نظامی، اجتماعی و... می‌شود. به این ترتیب، متغیرهای امنیتی نقش حیاتی در جذب سرمایه‌گذاری، توسعه تجارت، احساس امنیت‌خاطر فعالان اقتصادی و ایجاد فرصت‌های شغلی دارند. در مقابل، ناامنی و وقوع حوادث امنیتی پیامدهای مخربی بر اقتصاد ملی نظیر کاهش سرمایه‌گذاری، کاهش تجارت و محدود شدن روابط تجاری، افت اعتماد و افزایش هزینه‌ها و کاهش فعالیت‌های اقتصادی و فرصت‌های شغلی دارند. در این راستا، قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز در اصولی نظیر اصل سوم و یکصد و پنجاه و یکم تأمین امنیت سخت‌افزاری را که شرط هرگونه فعالیت سالم اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی می‌باشد، مورد تأکید قرار داده است.

۲) **سازوکارهای اقتصادی برای تأمین امنیت اقتصادی؛** یعنی توجه به سازوکارهای نرم-افزاری نظیر امنیت حقوق مالکیت، قوانین و مقررات اقتصادی که شرایط را برای فعالیت‌های اقتصادی آحاد جامعه تسهیل می‌کند. توضیح بیشتر آن‌که امنیت اقتصادی در شرایطی به‌طور کامل برقرار می‌شود که «قوانین و مقررات و رویه‌ها و تصمیمات اجرایی باثبات،

برای همه شفاف و قابل فهم و به طور سهل و مؤثری اجرا شوند و در صورت ضرورت تغییر، تغییراتشان در زمان معقولی پیش از اجرا، به اطلاع ذینفعان برسد، سلامت اداری برقرار و اطلاعات مؤثر بر فعالیت‌های اقتصادی به طور شفاف و برابر در دسترس همه شهروندان، جان و مال همه شهروندان از تعرض مصون، حقوق مالکیت برای همه به طور دقیقی تعریف و تضمین شده باشد. نهادهای قضایی و انتظامی چنان مجهز، سالم و کارآمد باشند که هرگونه نقض حقوق مالکیت یا استفاده بدون اجازه از دارایی فیزیکی یا معنوی دیگران، برای کسی مقرون به صرفه نباشد و شهروندان مالباخته بتوانند با مراجعه به آن‌ها، در کمترین زمان، مال از دست‌رفته خود را به همراه خسارت مربوط دریافت کنند و فرهنگ وفای به عهد، صداقت و درستی در مراکز اقتصادی رایج باشد» (مرکز پژوهش‌ها، ۱۳۹۷: ۱)، البته باید توجه داشت که این مطلوبیت همواره نسبی است؛ چراکه تعارض منافع در اجرا و زیاده‌سازی مانع از تأمین امنیت اقتصادی در عمل می‌شود. باین وجود، قانون اساسی تأکید زیادی بر سازوکارهای اقتصادی جهت تأمین امنیت اقتصادی دارد؛ برخی از مهم‌ترین اصول قانون اساسی ناظر به این موضوع عبارتند از: ۲۲، ۴۶ و ۴۷.

ب) اثرگذاری نظام اقتصادی بر مقوله امنیت ملی

همان‌طور که نظام سیاسی امنیت نظام اقتصادی را تأمین می‌کند، نظام اقتصادی سالم و کارآمد نیز موجب مانایی نظام سیاسی از طریق تأمین توانمندی مالی برای تهیه تجهیزات و ارتقای نیروهای نظامی، استقلال ملی در برابر تحریم‌ها و فشارهای اقتصادی، کاهش جرم و جنایت، تسهیل همکاری‌های بین‌المللی، رضایت ملی و رفاه عمومی می‌شود. بنابراین قدرت اقتصادی با تولید ثروت، منابع لازم برای افزایش و حفظ قدرت نظامی را ایجاد می‌نماید و علاوه بر این، با حفظ و ارتقای سرمایه اجتماعی نظام سیاسی، به افزایش مشروعیت و بقای نظام سیاسی کمک می‌کند. به همین دلیل، نظریه‌های انقلاب ناکارآمدی و تضعیف پایه اقتصادی نظام سیاسی را یکی از عوامل اصلی بروز انقلاب معرفی می‌کنند؛ معمولاً انقلاب‌ها زمانی رخ می‌دهند که دوران نسبت کوتاهی از بحران اقتصادی در پی دورانی طولانی از رشد اقتصادی فرا می‌رسد. درخصوص ریشه‌های اقتصادی انقلاب، بریتون

معتقد است انقلاب در جوامعی که از نظر اقتصادی سیر قهقرای و رو به تنزل داشته‌اند رخ نداده است. بلکه برعکس انقلاب‌ها معمولاً در جوامعی روی داده است که از نظر اقتصادی پیشرفت داشته‌اند. دولت‌های چنین جوامعی در آستانه انقلاب با بحران مالی جدی مواجه شده‌اند. خلاصه آن‌که از نشانه‌های اولیه انقلاب، گلیه‌های اقتصادی است: «انقلاب‌ها زمانی پدیدار می‌شوند که یک کساد اقتصادی به دنبال دورانی از بالارفتن عمومی معیارهای زندگی پیش می‌آید» (بریتون، ۱۴۰۰: ۳۳).

نمودار ۱: اثرگذاری امنیت اقتصادی بر / از امنیت ملی

برابر توضیحات فوق که کارآمدی نظام اقتصادی (به‌خصوص در تأمین نیازهای اولیه اقتصادی) تأثیر مستقیمی بر پایداری نظام سیاسی و امنیت ملی دارد. به‌همین دلیل، در هرم سلسه‌مراتب نیازهای مازلو (نیازهای اساسی انسان) نیازهای زیستی نظیر خوراک، پوشاک، مسکن و سایر نیازهای اولیه اقتصادی در پایین‌ترین سطح هرم مازلو قرار دارد. از این‌روی، اصل ۴۳ قانون اساسی برای تأمین امنیت اقتصادی جامعه، ریشه‌کن کردن فقر و محرومیت و برآوردن نیازهای انسان در جریان رشد، بر «تأمین نیازهای اساسی: مسکن، خوراک، پوشاک، بهداشت، درمان، آموزش و پرورش و امکانات لازم برای تشکیل خانواده برای همه» تأکید و اقتصاد جمهوری اسلامی ایران را براساس ضابطه فوق استوار نموده است.

بنابراین اثرگذاری نظام اقتصادی بر نظام سیاسی و حوزه امنیت ملی را می‌توان به دو حوزه کلی تقسیم کرد: ۱) افزایش تاب‌آوری اقتصادی در برابر تکانه‌های اقتصادی، اقتدار بین‌المللی و جلوگیری از سلطه اقتصادی بیگانه؛ ۲) ایجاد رضایت اجتماعی و رفاه عمومی با تأمین عادلانه نیازهای اساسی نقش‌های اقتصادی در جامعه.

چارچوب مفهومی

مفهوم امنیت اقتصادی در این تحقیق یک مفهوم مرکب تلقی شده و یک هدف راهبردی برای حاکمیت است که دولت جمهوری اسلامی ایران چه به جهت عرف حاکمیتی و چه به جهت مفهوم اسناد بالادستی و تدابیر جایگاه رهبری، موظف به تأمین آن از فرآیند قانون‌گذاری و اجرا است. اطلاق عنوان راهبردی به امنیت اقتصادی مشخص می‌کند که برای ادراک صحیح از آن باید فراتر از تکیه صرف بر متغیرهای کمی در اقتصاد کلان، برخی واقعیت‌های بومی در هر جامعه از جمله متغیرهای اجتماعی و فرهنگی (ایدئولوژیک) را هم به حساب آورد. بر همین اساس است که به عنوان مثال تهدیدات مشترک برای امنیت اقتصادی، خروجی‌های متفاوتی بر حاکمیت‌های مختلف (در تاریخ و جغرافیای متفاوت) داشته است؛ در جوامعی، تحریم اقتصادی دشمن خارجی، با تعمیق سریع شکاف داشته- انتظارات، منجر به انهدام امنیت ملی و فروپاشی حاکمیت شده و در جامعه‌ای دیگر، همین پدیده (تحریم اقتصادی) در کنار ایجاد آثار سوء بر امنیت اقتصادی از طریق تشدید اختلال‌های اقتصادی، موجب افزایش همبستگی ملی در رویکرد به توانمندی‌های داخلی و جبران (بهبود) متغیر امنیت ملی و امنیت اقتصادی شده است.

دولت برای نزدیک شدن به وضعیت بهتر در امنیت اقتصادی باید اولاً برای فعالیت و کنش اقتصادی، امنیت محیطی ایجاد کند. این، بخشی از مفهوم امنیت اقتصادی در یک جمع‌بندی، بعد سخت‌افزاری امنیت اقتصادی نامیده می‌شود. تأمین امنیت محیط در برابر تجاوز و تعرض دشمن خارجی، تأمین محیط امن برای فعالیت اقتصادی در برابر تجاوز و تعرض دشمن خارجی و تأمین محیط امن برای فعالیت‌های اقتصادی در برابر ناامنی‌های تولید شده در کانون داخلی، می‌تواند نمونه‌های این بعد از مفهوم امنیت اقتصادی باشد.

همچنین دولت موظف است برای نزدیک شدن به حالت امنیت اقتصادی مقدمات نرم افزاری آن را فراهم و تداوم آن را پایش کند. در اینجا منظور از امنیت اقتصادی، شرایطی است که یک کنشگر اقتصادی اعم از تولیدکننده، مصرف‌کننده و ... هدف خود از فعالیت در این عرصه را با تهدید قابل اعتنایی مواجه نبیند. سازگاری، ثبات، شفافیت و هماهنگی قوانین و سیاست‌های اقتصادی، نظارت بر سامانه اقتصادی و مقابله با فساد اقتصادی، بسترسازی برای برخورداری برابر کنشگران اطلاعات و امتیازات، تامین امنیت سرمایه-گذاری و ... نمونه‌هایی از این بعد امنیت اقتصادی است که تامین نرم‌افزاری برای تحقق امنیت اقتصادی محسوب می‌گردد.

بعد دیگر امنیت اقتصادی را می‌توان اثر راهبردی اقتصاد بر حاکمیت دانست. متغیر امنیت ملی از مجرای اقتصاد متأثر می‌شود و اهداف و منافع ملی به امنیت اقتصادی وابسته است. به عنوان مثال، به هر میزان که درجه آسیب‌پذیری اقتصاد ملی پایین‌تر باشد، طبعاً امکان اثرگذاری تهدیدات اقتصادی علیه امنیت ملی کمتر می‌شود یا به هر میزان که اقتصاد ملی بر اقتصاد محیطی (منطقه‌ای یا جهانی) اثرگذارتر باشد، هزینه تهاجم به اقتصاد کشور با اهداف سیاسی یا اقتصادی، برای دشمن پرمخاطره‌تر می‌شود و در نتیجه استقلال ملی مستحکم‌تر خواهد بود. همچنین اگر اقتصاد ملی براساس توانمندی خود بتواند فراتر از مرزهای کشور، بازارهای رقابتی و یا انحصاری را به سیطره خود در آورد به همان میزان اقتدار ملی کشور و بعد ایجابی امنیت ملی را بهبود بخشیده است. از طرف دیگر افزایش قدرت اقتصاد ملی، می‌تواند ابزارهای سخت و نرم برای رسیدن به اهداف و منافع ملی را تنوع بخشیده و در حقیقت امنیت ملی را از طریق افزایش قدرت کشور بهبود دهد. بنابراین، مشخص است که بعد مهمی از مفهوم مرکب و پیچیده امنیت اقتصادی به اثرگذاری راهبردی کلان اقتصاد بر متغیرهای ملی مرتبط می‌شود.

نکته مهم در زمینه امنیت اقتصادی آن است که درجه اثرگذاری این متغیر بر امنیت ملی بسیار وسیع است، تاجایی که بخش مهمی از ریشه‌های انحطاط و مآلاً فروپاشی حکومت‌ها (در قالب تهدید بقاء یک حکومت) و همچنین ریشه‌های انقلاب‌ها در چند قرن اخیر، به

عوامل اقتصادی مرتبط دانسته شده است (ملکوتیان، ۱۳۹۵: ۴۲). در حکومت دینی البته رویکرد اصلی در ایجاد امنیت اقتصادی و بهره‌برداری از آن در اهداف ملی، برقراری عدالت است. بنابر نص اسناد بالادستی دینی و همچنین اسناد بالادستی در جمهوری اسلامی ایران و تدابیر امامین انقلاب، امنیت اقتصادی در بعد نرم‌افزاری باید منجر به بهره‌مندی آحاد جامعه بر اساس ظرفیت‌ها و قابلیت‌های آنان شود و در کنار آن دولت موظف است نیازهای اساسی همه شهروندان را فارغ از میزان قابلیت آنها تامین کند. براساس مشروح مذاکرات قانون اساسی «اگر قانون عدل اسلام اجرا بشود، هیچ‌کس در جامعه ما فقیر و تهی‌دست نخواهد بود. همه استقلال پیدا می‌کنند و همه در حال رفاه می‌باشند» (مشروح مذاکرات، ۱۳۸۹: ج ۳: ۱۵۰۳). بنابراین اجرای عدالت در موضوع امنیت اقتصادی یک متغیر رویکردی است.

۲. روش تحقیق

مقاله حاضر با بهره‌گیری از روش تحلیل محتوا به تحلیل و بررسی اصول قانون اساسی با هدف ارائه الگوی نظری پرداخته است. «تجزیه و تحلیل محتوا فرآیندی است برای رمزگذاری مطالب تشریحی ارایه شده به فرمتی قابل تجزیه تحلیل» (خلیلی شورینی، ۱۳۸۹: ۲۲۳). در تحلیل هدف‌مند محتوا، گنجاندن یا حذف محتوا براساس معیارهای کاربردی صورت می‌گیرد. در این روش فرآیند کدگذاری جزء لاینفک جمع‌آوری داده‌ها یا مشاهدات است. از این رو انتخاب محتوا تنها به مفادی محدود شود که برای بررسی فرضیه‌های پژوهشگر مفید می‌باشد.

در کلی‌ترین تقسیم‌بندی، تحلیل محتوا به دو گونه کمی و کیفی دسته‌بندی می‌شود. در تحلیل محتوای کمی، از شمارش واحدهای محتوایی استفاده و تلاش می‌شود تا ویژگی‌های خاصی در متن اندازه‌گیری شود، اما در تحلیل محتوای کیفی مفهوم کدگذاری با مفهوم کدگذاری کمی متفاوت است. در این روش کدگذاری عبارت است از مجموعه عملیاتی که طی آن داده‌ها خرد، مفهوم‌پردازی (تا این‌جا مشابه روش کمی است) و آن‌گاه

به روش‌های جدید دوباره به یکدیگر متصل می‌شوند درحالی‌که در روش کمی به صورت جدول منعکس می‌گردند. در واقع کُدگذاری روند اصلی ساختن و پرداختن نظری از داده‌ها است (استراس، ۱۳۹۳: ۵۷). در این روش کُدگذار به جای آن‌که صرفاً نقش کُدگذار را ایفا نماید به داور تبدیل می‌شود و عملاً اوست که معیار برچسب زدن بر مضمون‌ها یا مفهوم‌پردازی داده‌های خرد شده می‌شود.

بنابراین در پژوهش حاضر از تحلیل محتوای عمیق و کُدگذاری متن براساس الگوی نظام‌دار انتخاب شده است. یافتن الگوهای موجود در داده‌ها به پژوهشگر کمک می‌کند تا یافته‌های خود را با مفاهیم و درون‌مایه‌های موجود مربوط سازد و به تئوری یا مدل برسد. بر این اساس، مراحل اجرای تحلیل محتوا در این نوشتار به این شرح است: ۱) مطالعه متن؛ ۲) ارائه تفسیر کلی در مورد متن؛ ۳) شناسایی مهم‌ترین کدهای متن قانون اساسی با استفاده از نرم‌افزار تحلیل کیفی؛ ۴) دسته‌بندی و مقوله‌بندی کدها.

۳. تجزیه و تحلیل یافته‌ها

در این بخش، مهم‌ترین نتیجه و یافته‌های پژوهش با تأکید بر قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران ارائه خواهد شد.

امنیت اقتصادی از منظر قانون اساسی

روح حاکم بر هر نظام سیاسی را می‌توان در قانون اساسی کشف کرد که تعیین‌کننده جهت‌گیری اقتصادی، فرهنگی و سیاسی هر کشور است. از این روی، بهترین خط‌مشی و سیاست مربوط به تأمین امنیت اقتصادی را قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران ترسیم می‌کند. بنابراین قانون اساسی مجموعه بایسته‌ها، نواهی، توصیه‌ها، چارچوب‌ها، ساختارها، جهت‌گیری‌ها و سایر مواردی که ذیل مفهوم مرکب امنیت اقتصادی از اصول مصرح قانون اساسی قابل برداشت است و یا در مقدمه قانون اساسی به عنوان مبانی و چارچوب‌ها به آن اشاره شده است و از لحاظ ادراکی، شناختی و حرکتی هدایت‌کننده مسئولان و کارگزاران نظام برای تأمین امنیت اقتصادی می‌باشد. اگرچه لفظ امنیت اقتصادی در قانون اساسی به-

صراحت مورد اشاره قرار نگرفته، اما اجزای مفهومی آن مورد توجه قرار گرفته است. در این راستا، متن قانون اساسی براساس روش تحلیل محتوا کدگذاری شد. جدول ش ۳ موضوعات مرتبط با امنیت اقتصادی را در اصول مختلف قانون اساسی نشان می‌دهد.

جدول ۳: موضوعات مرتبط با امنیت اقتصادی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

ردیف	شماره اصل	متن قانون	موضوع مرتبط
۱	اصل ۲ ماده ۶ بند ج	نفی هرگونه ستم‌گری و ستم‌کشی و سلطه‌گری و سلطه-پذیری، فسط و عدل و استقلال سیاسی و اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی و همبستگی ملی را تأمین می‌کند.	عدالت اقتصادی، استقلال سیاسی
۲	اصل ۳ ماده ۳	آموزش و پرورش و تربیت بدنی رایگان برای همه، در تمام سطوح و تسهیل و تعمیم آموزش عالی	عدالت آموزشی، تأمین رفاه عمومی
۳	اصل ۳ ماده ۵	طرد کامل استعمار و جلوگیری از نفوذ اجانب	استقلال اقتصادی، حفاظت از مرزها و تمامیت سرزمینی
۴	اصل ۳ ماده ۶	محو هر گونه استبداد و خودکامگی و انحصارطلبی	مبارزه با انحصار اقتصادی
۵	اصل ۳ ماده ۸	مشارکت عامه مردم در تعیین سرنوشت سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی خویش	واگذاری امور به مردم
۶	اصل ۳ ماده ۹	رفع تبعیضات ناروا و ایجاد امکانات عادلانه برای همه، در تمام زمینه‌های مادی و معنوی	عدالت توزیعی
۷	اصل ۳ ماده ۱۰	ایجاد نظام اداری صحیح و حذف تشکیلات غیرضرور	بهبود بهره‌وری
۸	اصل ۳ ماده ۱۱	تقویت کامل بنیه دفاع ملی از طریق آموزش نظامی عمومی برای حفظ استقلال و تمامیت ارضی و نظام اسلامی کشور	پشتیبانی از امنیت عمومی کشور
۹	اصل ۳ ماده ۱۲	پی‌ریزی اقتصاد صحیح و عادلانه بر طبق ضوابط اسلامی جهت ایجاد رفاه و رفع فقر و برطرف ساختن هر نوع محرومیت در زمینه‌های تغذیه و مسکن و کار و بهداشت و تعمیم بیمه	عدالت اقتصادی، تأمین رفاه عمومی
۱۰	اصل ۳ ماده ۱۳	تأمین خودکفائی در علوم و فنون صنعت و کشاورزی و امور نظامی و مانند این‌ها.	خودکفایی در راستای استقلال اقتصادی
۱۱	اصل ۳ ماده ۱۵	توسعه و تحکیم برادری اسلامی و تعاون عمومی بین همه مردم.	واگذاری امور به مردم
۱۲	اصل ۲۰	همه افراد ملت اعم از زن و مرد یکسان در حمایت قانون قرار دارند و از همه حقوق انسانی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی با رعایت موازین اسلام برخوردارند.	عدالت شهروندی
۱۳	اصل ۲۱	دولت موظف است حقوق زن را در تمام جهات با رعایت موازین اسلامی تضمین نماید و امور زیر را انجام	عدالت جنسیتی، تأمین رفاه عمومی

ردیف	شماره اصل	متن قانون	موضوع مرتبط
		دهد: - ایجاد زمینه‌های مساعد برای رشد شخصیت زن و احیای حقوق مادی و معنوی او - حمایت مادران، بالخصوص در دوران بارداری و حضانت فرزند، و حمایت از کودکان بی سرپرست - ایجاد بیمه خاص بیوگان و زنان سالخورده و بی-سرپرست	
۱۴	اصل ۲۲	حیثیت، جان، مال، حقوق، مسکن و شغل اشخاص از تعرض مصون است مگر در مواردی که قانون تجویز کند.	تضمین حقوق مالکانه
۱۵	اصل ۲۸	هر کس حق دارد شغلی را که بدان مایل است و مخالف اسلام و مصالح عمومی و حقوق دیگران نیست برگزیند. دولت موظف است با رعایت نیاز جامعه به مشاغل گوناگون برای همه افراد امکان اشتغال به کار و شرایط مساوی را برای احراز مشاغل ایجاد نماید.	آزادی انتخاب، تأمین رفاه عمومی
۱۶	اصل ۲۹	برخورداری از تأمین اجتماعی از نظر بازنشستگی، بیکاری، پیری، از کارافتادگی، بی سرپرستی، در راه ماندگی، حوادث و سوانح و نیاز به خدمات بهداشتی، درمانی و مراقبت‌های پزشکی بصورت بیمه و ... حقی است همگانی.	عدالت اجتماعی، تأمین رفاه عمومی
۱۷	اصل ۳۰	دولت موظف است وسائل آموزش و پرورش رایگان را برای همه ملت تا پایان دوره متوسطه فراهم سازد و وسائل تحصیلات عالی را تا سرحد خودکفائی کشور بطور رایگان گسترش دهد.	عدالت آموزشی، تأمین رفاه عمومی
۱۸	اصل ۳۱	داشتن مسکن متناسب با نیاز، حق هر فرد و خانواده ایرانی است. دولت موظف است با رعایت اولویت برای آنها که نیازمندترند بخصوص روستائینان و کارگران زمینه اجرای این اصل را فراهم کند.	عدالت اقتصادی، تأمین رفاه عمومی
۱۹	اصل ۴۳ ماده ۱	تأمین نیازهای اساسی: مسکن، خوراک، پوشاک، بهداشت، درمان، آموزش و پرورش و امکانات لازم برای تشکیل خانواده برای همه	عدالت اقتصادی، تأمین رفاه عمومی
۲۰	اصل ۴۳ ماده ۲	تأمین شرایط و امکانات کار برای همه به منظور رسیدن به اشتغال کامل و قرار دادن وسائل کار در اختیار همه کسانی که قادر به کارند ولی وسائل کار ندارند، در شکل تعاونی، از راه وام بدون بهره یا هر راه مشروع دیگر که نه به تمرکز و تداول ثروت در دست افراد و گروه‌های خاص منتهی شود و نه دولت را به صورت یک کارفرمای بزرگ مطلق درآورد.	مبارزه با انحصار، رشد اقتصادی، برنامه‌ریزی عمومی اقتصاد
۲۱	اصل ۴۳ ماده ۳	تنظیم برنامه اقتصادی کشور بصورتی که شکل و محتوا و ساعات کار چنان باشد که هر فرد علاوه بر تلاش شغلی،	تأمین رضایت مردم

ردیف	شماره اصل	متن قانون	موضوع مرتبط
		فرصت و توان کافی برای خودسازی معنوی، سیاسی و اجتماعی و شرکت فعال در رهبری کشور و افزایش مهارت و ابتکار داشته باشد	
۲۲	اصل ۴۳ ماده ۴	رعایت آزادی انتخاب شغل، و عدم اجبار افراد به کاری معین و جلوگیری از بهره کشی از کار دیگری	آزادی انتخاب، مبارزه با انحصار
۲۳	اصل ۴۳ ماده ۵	منع اضرار بغير و انحصار و احتكار و ربا و ديگر معاملات باطل و حرام	آزادی انتخاب، مبارزه با فساد
۲۴	اصل ۴۳ ماده ۶	منع اسراف و تبذیر در همه شئون مربوط به اقتصاد، اعم از مصرف، سرمایه گذاری، تولید، توزیع و خدمات	بهبود بهره وری
۲۵	اصل ۴۳ ماده ۷	استفاده از علوم و فنون و تربیت افراد ماهر به نسبت احتیاج برای توسعه و پیشرفت اقتصاد کشور	برنامه ریزی اقتصادی
۲۶	اصل ۴۳ ماده ۸	جلوگیری از سلطه اقتصادی بیگانه بر اقتصاد کشور	استقلال اقتصادی
۲۷	اصل ۴۳ ماده ۹	تاکید بر افزایش تولیدات کشاورزی، دامی و صنعتی که نیازهای عمومی را تأمین کند و کشور را به مرحله خودکفائی برساند و از وابستگی برهاند	خودکفایی برای استقلال اقتصادی
۲۸	اصل ۴۴	نظام اقتصادی جمهوری اسلامی ایران بر پایه سه بخش دولتی، تعاونی و خصوصی با برنامه ریزی منظم و صحیح استوار است.... مالکیت در این سه بخش تا جایی که با اصول دیگر این فصل مطابق باشد و از محدوده قوانین اسلام خارج نشود و موجب رشد و توسعه اقتصادی کشور گردد و مایه زیان جامعه نشود مورد حمایت قانون جمهوری اسلامی است.	عدالت اقتصادی، آزادی انتخاب، واگذاری امور به مردم، مبارزه با انحصار اقتصادی، بهبود بهره وری
۲۹	اصل ۴۵	انفال و ثروت های عمومی از قبیل زمین های موات یا رها شده، معادن، دریاها، دریاچه ها، رودخانه ها و سایر آبهای عمومی، کوهها، دره ها، جنگل ها، نزارها، بیشه های طبیعی، مراتعی که حریم نیست، ارث بدون وارث، و اموال مجهول المالک و اموال عمومی که از غاصبین مسترد می شود. در اختیار حکومت اسلامی است تا بر طبق مصالح عامه نسبت به آنها عمل نماید.	عدالت اقتصادی، برنامه ریزی اقتصادی
۳۰	اصل ۴۶	هر کس مالک حاصل کسب و کار مشروع خویش است و هیچکس نمی تواند به عنوان مالکیت نسبت به کسب و کار خود امکان کسب و کار را از دیگری سلب کند.	مبارزه با انحصار، تضمین حقوق مالکیت
۳۱	اصل ۴۷	مالکیت شخصی که از راه مشروع باشد محترم است. ضوابط آنرا قانون معین میکند.	تضمین حقوق مالکیت
۳۲	اصل ۴۸	در بهره برداری از منابع طبیعی و استفاده از درآمدهای ملی در سطح استانها و توزیع فعالیت های اقتصادی میان استان ها و مناطق مختلف کشور، باید تبعیض در کار نباشد. بطوری که هر منطقه فراخور نیازها و استعداد رشد خود، سرمایه و امکانات لازم در دسترس داشته باشد.	عدالت جغرافیایی، بهبود بهره وری

ردیف	شماره اصل	متن قانون	موضوع مرتبط
۳۳	اصل ۴۹	دولت موظف است ثروت‌های ناشی از ربا، غصب، رشوه، اختلاس، سرقت، قمار، سوءاستفاده از موقوفات، سوء استفاده از مقاطعه‌کاری‌ها و معاملات دولتی، فروش زمین‌های موات و مباحات اصلی، دائر کردن اماکن فساد و سایر موارد غیر مشروع را گرفته و بصاحب حق رد کند و در صورت معلوم نبودن او به بیت‌المال بدهد این حکم باید با رسیدگی و تحقیق و ثبوت شرعی بوسیله دولت اجرا شود.	تضمین حقوق مالکیت، مبارزه با فساد
۳۴	اصل ۵۰	در جمهوری اسلامی، حفاظت محیط زیست که نسل امروز و نسل‌های بعد باید در آن حیات اجتماعی رو به رشدی داشته باشند، وظیفه عمومی تلقی می‌گردد. از این رو فعالیت‌های اقتصادی و غیر آن که با آلودگی محیط زیست یا تخریب غیرقابل جبران آن ملازمه پیدا کند، ممنوع است.	عدالت بین‌نسلی، بهبود بهره‌وری
۳۵	اصل ۵۵	دیوان محاسبات به کلیه حساب‌های وزارتخانه‌ها، مؤسسات، شرکت‌های دولتی و سایر دستگاه‌هایی که بنحوی از انحاء از بودجه کل کشور استفاده میکنند به ترتیبی که قانون مقرر می‌دارد رسیدگی یا حسابرسی می‌نماید که هیچ هزینه‌ای از اعتبارات مصوب تجاوز نکرده و هر وجهی در محل خود به مصرف رسیده باشد.	نظارت، مبارزه با فساد
۳۶	اصل ۵۹	در مسائل بسیار مهم اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی ممکن است اعمال قوه مقننه از راه همه‌پرسی و مراجعه مستقیم به آراء مردم صورت گیرد.	واگذاری امور به مردم
۳۷	اصل ۷۶	مجلس شورای اسلامی حق تحقیق و تفحص در تمام امور کشور را دارد.	نظارت
۳۸	اصل ۷۷	عهدنامه‌ها، مقاوله‌نامه‌ها، قراردادها و موافقت‌نامه‌های بین‌المللی باید به تصویب مجلس شورای ملی برسد.	نظارت
۳۹	اصل ۸۰	گرفتن و دادن وام یا کمک‌های بدون عوض داخلی و خارجی از طرف دولت باید با تصویب مجلس شورای اسلامی باشد.	نظارت
۴۰	اصل ۸۱	دادن امتیاز تشکیل شرکت‌ها و مؤسسات در امور تجاری و صنعتی و کشاورزی و معادن و خدمات به خارجیان مطلقاً ممنوع است.	استقلال اقتصادی
۴۱	اصل ۸۲	استخدام کارشناسان خارجی از طرف دولت ممنوع است مگر در موارد ضرورت با تصویب مجلس شورای اسلامی.	استقلال اقتصادی
۴۲	اصل ۹۰	هر کس شکایتی از طرز کار مجلس یا قوه مجریه یا قوه قضائیه داشته باشد، می‌تواند شکایت خود را کتباً به مجلس شورای اسلامی عرضه کند.	نظارت

ردیف	شماره اصل	متن قانون	موضوع مرتبط
۴۳	اصل ۱۰۰	برای پیش‌برد سریع برنامه‌های اجتماعی، اقتصادی، عمرانی، بهداشتی، فرهنگی، آموزشی و سایر امور رفاهی از طریق همکاری مردم با توجه به مقتضیات محلی اداره امور هر روستا، بخش، شهر، شهرستان یا استان با نظارت شورایی به نام شورای ده، بخش، شهر، شهرستان یا استان صورت می‌گیرد که اعضای آن را مردم همان محل انتخاب می‌کنند.	واگذاری امور به مردم
۴۴	اصل ۱۰۱	به‌منظور جلوگیری از تبعیض و جلب همکاری در تهیه برنامه‌های عمرانی و رفاهی استان‌ها و نظارت بر اجرای هماهنگ آن‌ها، شورای عالی استان‌ها مرکب از نمایندگان شوراهای استان‌ها تشکیل می‌شود.	مبارزه با تبعیض
۴۵	اصل ۱۰۴	به‌منظور تأمین قسط اسلامی و همکاری در تهیه برنامه‌ها و ایجاد هماهنگی در پیشرفت امور در واحدهای تولیدی، صنعتی و کشاورزی، شوراهایی مرکب از نمایندگان کارگران و دهقانان و دیگر کارکنان و مدیران و در واحدهای آموزشی، اداری، خدماتی و امثالهم شوراهایی مرکب از نمایندگان اعضاء این واحدها تشکیل می‌شود.	برنامه‌ریزی اقتصادی، عدالت اقتصادی، واگذاری امور به مردم
۴۶	اصل ۱۱۰ ماده ۸	حل معضلات نظام که از طریق عادی قابل حل نیست، از طریق مجمع تشخیص مصلحت نظام.	انعطاف در اداره کشور
۴۷	اصل ۱۴۱	رئیس جمهور، معاونان رئیس‌جمهور، وزیران و کارمندان دولت نمی‌توانند بیش از یک شغل دولتی داشته باشند. داشتن هر نوع شغل دیگر در مؤسساتی که تمام یا قسمتی از سرمایه آن متعلق به دولت یا مؤسسات عمومی است و نمایندگی مجلس شورای اسلامی و وکالت دادگستری و مشاوره حقوقی و نیز ریاست و مدیریت عامل یا عضویت در هیأت مدیره انواع مختلف شرکتهای خصوصی، جز شرکتهای تعاونی ادارات و مؤسسات برای آنان ممنوع است.	عدالت شغلی
۴۸	اصل ۱۴۲	دارائی رهبر، رئیس‌جمهور، معاونان رئیس‌جمهور، وزیران و همسر و فرزندان آنان قبل و بعد از خدمت، توسط رئیس قوه قضائیه رسیدگی می‌شود که بر خلاف حق، افزایش نیافته باشد.	عدالت اقتصادی، مبارزه با فساد
۴۹	اصل ۱۴۷	دولت باید در زمان صلح از افراد و تجهیزات فنی ارتش در کارهای امدادی، آموزشی، تولیدی، و جهاد سازندگی، با رعایت کامل موازین عدل اسلامی استفاده کند در حدی که به آمادگی رزمی ارتش آسیبی وارد نیاید.	برنامه‌ریزی اقتصادی، عدالت اقتصادی
۵۰	اصل ۱۴۸	هر نوع بهره‌برداری شخصی از وسائل و امکانات ارتش و استفاده شخصی از افراد آن‌ها به صورت گماشته، راننده شخصی و نظایر این‌ها ممنوع است.	بهبود بهره‌وری
۵۱	اصل ۱۵۱	به حکم ایه کریمه و اعدوا لهم ما استطعتم من قوه و من	پشتیبانی عمومی

ردیف	شماره اصل	متن قانون	موضوع مرتبط
		رباط الخیل تره‌بون به عدو الله و عدوكم و آخرین من دونهم لا تعلمونهم الله يعلمهم دولت موظف است برای همه افراد کشور برنامه و امکانات آموزش نظامی را بر طبق موازین اسلامی فراهم نماید، به طوری که همه افراد همواره توانائی دفاع مسلحانه از کشور و نظام جمهوری اسلامی ایران را داشته باشند، ولی داشتن اسلحه باید با اجازه مقامات رسمی باشد.	از امنیت
۵۲	اصل ۱۵۲	سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران بر اساس نفی هر گونه سلطه‌جویی و سلطه‌پذیری، حفظ استقلال همه جانبه و تمامیت ارضی کشور، دفاع از حقوق همه مسلمانان و عدم تعهد در برابر قدرت‌های سلطه‌گر و روابط صلح آمیز متقابل با دول غیر محارب استوار است.	استقلال اقتصادی
۵۳	اصل ۱۵۳	هرگونه قرارداد که موجب سلطه بیگانه بر منابع طبیعی و اقتصادی، فرهنگ، ارتش و دیگر شئون کشور گردد ممنوع است.	استقلال اقتصادی
۵۴	اصل ۱۵۶ ماده ۲	احیای حقوق عامه و گسترش عدل و آزادیهای مشروع	ازادی، عدالت اجتماعی
۵۵	اصل ۱۵۶ ماده ۴	کشف جرم و تعقیب مجازات و تعزیر مجرمین و اجرای حدود و مقررات مدون جزائی اسلام.	مبارزه با فساد
۵۶	اصل ۱۷۰	قضات دادگاه‌ها مکلفند از اجرای تصویب‌نامه‌ها و آئین‌نامه‌های دولتی که مخالف با قوانین و مقررات اسلامی یا خارج از حدود اختیارات قوه مجریه است خودداری کنند. و هر کس می‌تواند ابطال این‌گونه مقررات را از دیوان عدالت اداری تقاضا کند.	عدالت شهروندی
۵۷	۱۷۴	بر اساس حق نظارت قوه قضائیه نسبت به حسن جریان امور و اجرای صحیح قوانین در دستگاههای اداری سازمانی بنام «سازمان بازرسی کل کشور» زیر نظر رئیس قوه قضائیه تشکیل میگردد.	نظارت، مبارزه با فساد
۵۸	۱۷۳	به منظور رسیدگی به شکایات، تظلمات و اعتراضات مردم نسبت به مأمورین یا واحدها یا آئیننامه‌های دولتی و احقاق حقوق آنها، دیوانی به نام دیوان عدالت اداری زیر نظر رئیس قوه قضائیه تأسیس می‌گردد.	نظارت، عدالت شهروندی
۵۹	۱۷۶	به منظور تأمین منافع ملی و پاسداری از انقلاب اسلامی و تمامیت ارضی و حاکمیت ملی شورای عالی امنیت ملی به ریاست رئیس جمهور، با وظایف زیر تشکیل می‌گردد. ۱. تعیین سیاست‌های دفاعی - امنیتی کشور در محدوده سیاست‌های کلی تعیین شده از طرف مقام رهبری ۲. هماهنگ نمودن فعالیت‌های سیاسی، اطلاعاتی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی در ارتباط با تدابیر کلی	تحکیم استقلال ملی، انعطاف در اداره امور، پشتیبانی عمومی از امنیت، برنامه‌ریزی

ردیف	شماره اصل	متن قانون	موضوع مرتبط
		دفاعی - امنیتی ۳. بهره‌گیری از امکانات مادی و معنوی کشور برای مقابله با تهدیدهای داخلی و خارجی	

پس از شناسایی موضوعات مرتبط با امنیت اقتصادی در قانون اساسی، اکنون نوبت آن می‌رسد که مضامین اصلی با توجه به موضوعات مرتبط انتزاع شوند. در این مرحله از تحلیل، سعی می‌شود با سازماندهی مجدد مضامین اولیه، به مضامین انتزاع‌تری دست یافت که ما را به ایده اصلی قانون اساسی درباره امنیت اقتصادی نزدیک می‌کند.

جدول ۴: موضوعات مرتبط با امنیت اقتصادی در قانون اساسی

موضوعات مرتبط با امنیت اقتصادی در قانون اساسی	مقوله فراگیر
عدالت جغرافیایی، عدالت بین‌نسلی، عدالت شغلی، عدالت اقتصادی، عدالت شهروندی، عدالت آموزشی، عدالت اجتماعی، عدالت جنسیتی	اصل دکترین؛ عدالت
تحکیم استقلال ملی، مبارزه با فساد، آزادی، آزادی انتخاب، استقلال اقتصادی، مبارزه با تبعیض، تضمین حقوق مالکیت، مبارزه با انحصار، خودکفایی برای استقلال اقتصادی، تأمین رضایت مردم، رشد اقتصادی، تأمین رفاه عمومی	اصول اهداف‌ساز
برنامه‌ریزی، پشتیبانی عمومی از امنیت، انعطاف در اداره امور، نظارت، بهبود بهره‌وری، برنامه‌ریزی اقتصادی، واگذاری امور به مردم	اصول ساختاربخش

اصل دکترین؛ عدالت

دکترین^۱ اصول یا قواعد بنیادین معتبری است که هدایت‌کننده اقدام در پشتیبانی از سیاست‌ها و برنامه‌ها در جهت تأمین اهداف بوده و به کاربردن آنها مستلزم درک مقتضیات و تصمیم‌گیری صحیح و منطقی می‌باشد. دکترین بیانگر اصول و راهنمای عمل است (خلیلی شورینی، ۱۳۸۹: ۴۳۹). بررسی اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی نشان می‌دهد که اصل بنیادی حاکم بر امنیت اقتصادی، اصل عدالت است. عدالت به‌مثابه چتر فراگیر روح حاکم بر قانون اساسی در حوزه امنیت اقتصادی است که جهت‌گیری آن را تعیین

^۱. Doctrine

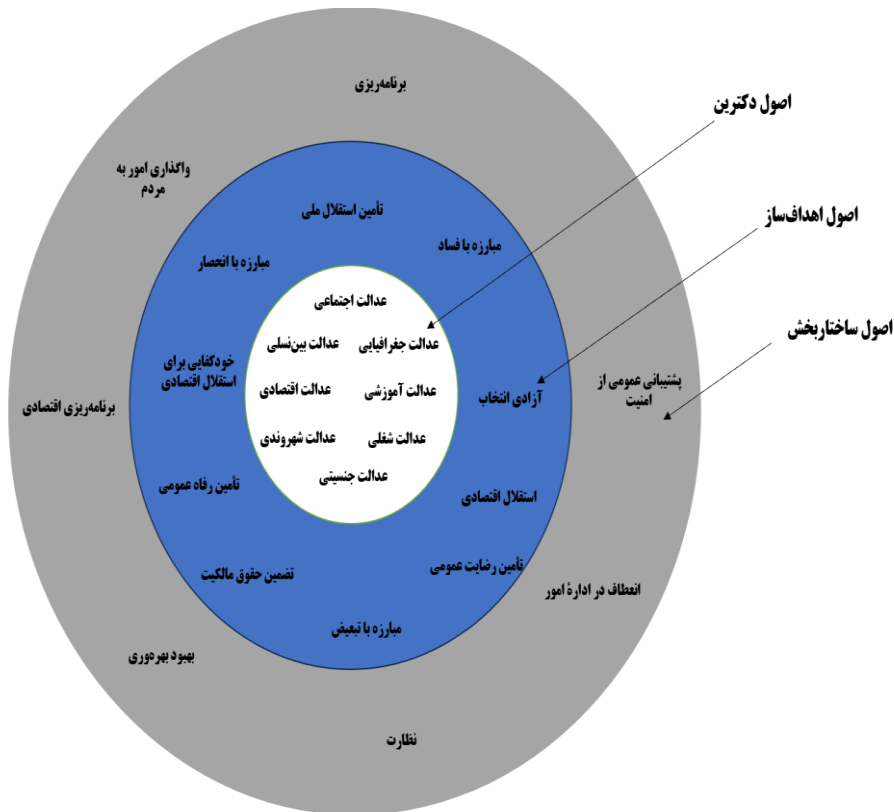
می‌کند. اصل ۲ ماده ۶ بند ج، اصل ۳، ۶، ۹ و ۱۲، ماده ۳، ۱۲، اصل ۲۰، اصل ۲۹، اصل ۳۰، اصل ۳۱، اصل ۴۳ ماده ۱، ۲ و ۴، اصل ۴۴، اصل ۴۵، ۴۶، ۴۷، ۴۸، ۴۹، ۵۰، ۱۰۴، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۴۷، ۱۵۶ ماده ۲، ۱۷۰، ۱۷۳ و اصل ۱۷۶ را می‌توان در ساختار مدل مفهومی در ذیل دکترین قرار داد.

اصول اهداف ساز

منظور از هدف، نقطه مطلوب در آینده که تمرکز کلیه توانایی‌ها، مقدمات و تلاش‌ها به سمت دستیابی به آن‌هاست؛ نقطه‌ای که کوشش‌ها، معطوف رسیدن به آن است. به عبارت دیگر، مقصود نهایی یک سازمان که تمام اجزا و عناصر سازمان جهت نیل به آن تلاش می‌کنند. تحلیل قانون اساسی از منظر امنیت اقتصادی نشان می‌دهد که قانون‌گذار اهداف مهمی را در راستای امنیت اقتصادی کشور تعریف کرده است. به این ترتیب، می‌توان اصل ۳ ماده ۵، اصل ۴۳ ماده ۲ و ۸، اصل ۸۱، اصل ۸۲، اصل ۱۵۲ و اصل ۱۵۳ را ذیل ارکان اهداف مدل مفهومی قرار داد.

اصول ساختاربخش

منظور از اصول ساختاربخش، فرآیندی است که براساس آن تقسیم کار، تعیین و تنظیم مراتب به منظور کسب اهداف، امکان‌پذیر می‌شود. بدیهی است که وظیفه قانون اساسی سازماندهی دقیق و روشن فعالیت‌های اقتصادی در قالب ساختارها و نهادهای مشخص نیست، بلکه کارکرد آن تعیین ساختارهای کلان جهت ریل‌گذاری حرکت کشور در رسیدن به امنیت اقتصادی، سیاسی و فرهنگی است. قانون اساسی جمهوری اسلامی نیز برای تنظیم فعالیت‌های اقتصادی بین شهروندان، شهروندان با دولت و دولت ایران با سایر دولت‌ها سازوکارهای نهادی پیش‌بینی کرده که هدف آن ایجاد رفاه عمومی، رضایت اجتماعی، تاب‌آوری و استقلال اقتصادی است. بنابراین اصل سوم ماده ۳ و ۸ و ۱۰ و ۱۱ و ۱۲ و ۱۳ و ۱۵، اصل ۲۱، اصل ۲۲، اصل ۲۸، اصل ۲۹، اصل ۳۰، اصل ۳۱، اصل ۴۳ ماده ۱ و ۳ و ۲ و ۵ و ۶ و ۷ و ۹، اصول ۴۹، ۵۵، ۵۹، ۷۶، ۷۷، ۸۰، ۹۰، ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۰۴، ۱۱۰ ماده ۸، ۱۴۸، ۱۵۱، ۱۵۶ ماده ۴ و ۱۷۴ را می‌توان جز اصول ساختارساز مدل مفهومی قرار داد.

نمودار ۲: الگوی مفهومی امنیت اقتصادی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

۴. نتیجه‌گیری

پیشنهادهای

هدف مقاله حاضر ارائه الگویی از مفهوم امنیت اقتصادی در مهم‌ترین سند بالادستی جمهوری اسلامی (قانون اساسی) با استفاده از رویکرد انتقادی بود. همان‌طور که گفته شد، از دیدگاه رویکرد انتقادی (در مقابل رویکرد رئالیستی)، امنیت اقتصادی یک موضوع مرکب، ممزوج و مدرج است که می‌توان در مقام تحلیل دو سطح برای آن در نظر گرفت: (ب) اثرگذاری نظام سیاسی بر امنیت اقتصادی با تأمین امنیت سخت‌افزاری و همین‌طور تسهیل سازوکارهای اقتصادی (سلامت اداری، مبارزه با انحصار، شفافیت، نظارت و ...) برای تأمین حداکثری امنیت اقتصادی؛ (ب) اثرگذاری نظام اقتصادی بر مقوله امنیت ملی. با

این رویکرد، مفهوم امنیت اقتصادی در قانون اساسی جمهوری اسلامی با روش تحلیل محتوا مورد بررسی قرار گرفت که در نهایت سه مقوله اصلی؛ دکترین، اصول اهداف ساز و اصول ساختاربخش استخراج گردید.

موضوعات مرتبط با اصل دکترین (عدالت) در قانون اساسی عبارتند از: عدالت جغرافیایی، عدالت بین نسلی، عدالت شغلی، عدالت اقتصادی، عدالت شهروندی، عدالت آموزشی، عدالت اجتماعی، عدالت جنسیتی.

موضوعات مرتبط با اصول اهداف ساز امنیت اقتصادی در قانون اساسی عبارتند از: تحکیم استقلال ملی، مبارزه با فساد، آزادی، آزادی انتخاب، استقلال اقتصادی، مبارزه با تبعیض، تضمین حقوق مالکیت، مبارزه با انحصار، خودکفایی برای استقلال اقتصادی، تأمین رضایت مردم، رشد اقتصادی، تأمین رفاه عمومی.

موضوعات مرتبط اصول ساختاربخش امنیت اقتصادی در قانون اساسی عبارتند از: برنامه ریزی، پشتیبانی عمومی از امنیت، انعطاف در اداره امور، نظارت، بهبود بهره‌وری، برنامه ریزی اقتصادی، واگذاری امور به مردم.

بنابراین می‌توان گفت امنیت اقتصادی در قانون اساسی یک مفهوم مرکب، مدرج و چندلایه است که با محوریت تنظیم عادلانه فعالیت‌های اقتصادی دو لایه عمده و اساسی دارد: تأمین تاب‌آوری، اقتدار و استقلال اقتصادی در خارج و رضایت اجتماعی و رفاه عمومی در داخل.

فهرست منابع و مآخذ

الف. منابع فارسی

- استراس، آنسلم (۱۳۹۳). *اصول روش تحقیق کیفی: نظریه مبنایی، رویه‌ها و شیوه‌ها*، ترجمه بیوک محمدی. تهران: انتشارات سمت.
- اسماعیل‌نیا، علی‌اصغر و وصفی‌اسفستانی، شهرام (۱۳۹۵). *تأثیر امنیت بر رشد اقتصادی در ایران و برخی کشورهای منتخب*. فصلنامه پژوهشنامه انتقادی، سال شانزدهم، شماره ۶۱، ۱۵۴-۱۲۷.
https://joer.atu.ac.ir/article_۵۲۹۱.html
- بریتون، کرین (۱۴۰۰). *کالبدشکافی چهار انقلاب*. ترجمه محسن ثلاثی، تهران: تمدن عملی.
- بوزان، باری (۱۳۹۲). *چارچوبی تازه برای تحلیل امنیت؛ ترجمه علیرضا طیب*. تهران: انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- خلیلیان اشکذری، محمدجمال و دوستی، محمدحسین (۱۳۹۷). *ثبات و امنیت اقتصادی؛ پرتویی از اقتصاد مقاومتی*. نشریه معرفت، شماره ۲۵۳، ۱۲۳-۱۱۱.
<https://ensani.ir/file/download/article/۱۰-۲۵۳-۹۷۲۳-۱۵۶۶۶۶۶۷۰۶.pdf>
- خلیلی شورینی، سیاوش (۱۳۸۹). *روش‌های پژوهش آمیخته*. تهران: انتشارات یادواره کتاب.
- رشیدی، مصطفی؛ ردادی، علی و مقدم‌فر، سعیدرضا (۱۳۹۴). *طراحی الگوی سنجش امنیت اقتصادی کشور*. نشریه مطالعات راهبردی، شماره ۶۸، ۸۹-۶۵.
<https://www.sid.ir/paper/۵۲۳۳۵۸/fa>
- شوریده بخت، زینب (۱۳۸۹). *بررسی عقلانیت در اقتصاد اسلامی و تأثیر آن بر امنیت اقتصادی*. مشهد، دانشگاه فردوسی، دانشکده علوم اداری و اقتصادی.
- عزیزی، محسن و فاطمی، سیدمهدی (۱۴۰۱). *جایگاه امنیت اقتصادی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران*. سپهر سیاست، شماره ۳۲، ۳۱-۸.
<https://sanad.iau.ir/journal/se/Article/۶۹۰۵۴۰?jid=۶۹۰۵۴۰>
- عامری، محمدعلی؛ ذوالفقاری، حسین و پورمنافی، ابوالفضل (۱۴۰۲). *الزامات مؤثر تأمین امنیت اقتصادی بر بستر تولید دانش‌بنیان*. فصلنامه امنیت ملی، دوره ۱۳، شماره ۴۷، ۱۵۶-۱۲۷.
https://ns.sndu.ac.ir/article_۲۴۷۱.html
- کدخدایی، مصطفی و عسکری‌حصن، شهرام (۱۳۹۸). *دکترین امنیتی ج. ا. ایران با تأکید بر بازدارندگی فعال و حفظ ضربه دوم*. پژوهش ملل آبان، شماره ۴۷، ۷۲-۴۷.
<https://rnmagz.com/article/۱۴۵/RNmagz-۳-۴۷>
- ماندل، رابرت (۱۳۸۷). *چهره متغیر امنیت ملی، ترجمه پژوهشکده مطالعات راهبردی*. تهران: انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (۱۳۹۷). *سنجش امنیت سرمایه‌گذاری در ایران؛ چارچوب مفهومی، روش، شاخص و نماگرها*. شماره مسلسل ۱۵۸۵۲، معاونت پژوهش‌های اقتصادی.
- ملکوئیان، مصطفی (۱۳۹۵). *پدیده انقلاب*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

منابع الکترونیک

- نرم‌افزار «مشروح مذاکرات قانون اساسی و بازنگری» (۱۳۸۹). «مشروح مذاکرات مجلس خبرگان قانون اساسی در سال ۱۳۵۸ و مجلس بازنگری قانون اساسی در سال ۱۳۶۸». تهران: کتابخانه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.

COPYRIGHTS

© 2025 by the authors. Published by The National Defense University. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

